

LEBRIS

We know
books

vasile dem.
zamfirescu

SERIE DE
AUTOR

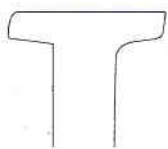
3
TREI

	<i>De ce o a treia ediție?</i>	7
	<i>La ediția a doua</i>	9
	<i>Cuvânt înainte</i>	11
	Hermeneutică și traducere:	
	literatură, filosofie, științe	17
I	<i>Spirit—suflet</i>	21
	Un topos uitat al filosofiei	23
	Cugetul și iubirea	29
	Condiția umană și ambivalența afectivă	39
	La Rochefoucauld sau maladiile autoestimației	53
	Friedrich Nietzsche — precursor	
	al psihologiei adâncurilor	65
	Momente psihice în geneza valorii —	
	contribuții la o teorie a resentimentului	109
	Filosofia culturii și psihanaliză la Lucian Blaga	141
II	<i>Natură și cultură</i>	177
	Etologie și cultură	179
	O superstiție a poporului român	
	în lumina etologiei	187
	Comentariu etologic la două afirmații	
	ale lui Rousseau	201
	Apriorismul eticii lui Kant	
	între filosofie și biologie	215

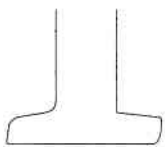
Definițiile omului și etologia	235
Antropologie negativă	247
Critica expresionistă și critica etologică a orașului	263
Eros și Thanatos la Freud și Lorenz	285

LBRIS

We know
books

Spirit—suflet

Temă privilegiată a filosofiei dintre cele două războaie mondiale, relația spirit—suflet este astăzi aproape uitată. Dacă Antichitatea gândea distinct sufletul de spirit în cadrul triadei corp—suflet—spirit, Descartes e cel care, în zorii evului modern, înlocuind vechea triadă cu o diadă (corp—suflet), anulează și distincția suflet—spirit. Romantismul o repune în atenție, pentru ca apoi filosofia vieții să-i asigure dreptul de cetate în lumea teoreticului.

Dintre filosofii vieții, Ludwig Klages rămâne definitiv asociat problemei Geist-Seele datorită monumentalei sale lucrări *Spiritul ca adversar al sufletului*, ale cărei prime două volume au fost publicate în 1929, iar cel de-al treilea, alcătuit din două părți, în 1934. Contribuția sa a reținut atenția și a dat naștere la discuții nu atât prin accepțiunile pe care le conferea celor doi termeni, cât mai ales prin insistența exclusivă asupra momentului opoziției dintre spirit și suflet.

Pentru Klages, spiritul înseamnă cuprindere (*Erfassen*), înțelegere prin conceptualizare (*Begreifen*) și judecare (*Urteilen*), în timp ce sufletului îi revine ca proprietate definitorie trăirea (*Erleben*) la nivel senzorial (*Sinneseindruck*) și afectiv (*Gefühl*). Într-o carte mai veche (1926) — *Despre esența conștiinței* —, Klages invocă, pentru a face intuitivă deosebirea dintre spirit și suflet, cuvintele lui Heraclit din fragmentul 89: „Pentru oamenii

treji, există o singură lume, comună tuturor; dar... în somn fiecare se îndreaptă spre propria lui lume“. Spiritul este tocmai această lume comună, caracteristică stării de veghe, pe când sufletul este un domeniu al individualului, asemenea lumii visului.

Desigur, autorii care au tratat relația spirit—suflet dau înțelesuri neconcordante spiritului sau sufletului. Astfel, Eduard Spranger, definind spiritul ca „mediu al comuniunii“ (*Verstehbarkeit*), vorbește nu numai de o intercomunicare mijlocită de concepte, dar și de una preconceptuală pur intuitivă, pe care o întâlnim la copii și chiar la animale. La aceasta, Nicolai Hartmann, care în volumul *Problema existenței spirituale* abordează și el raportul dintre suflet și spirit, obiectează că, așa cum nu ne este permis să generalizăm nivelurile inferioare ale existenței, tot așa nu le putem generaliza nici pe cele superioare, respectiv nivelul spiritual. Cu alte cuvinte, Spranger ar extinde nepermis sfera spiritului. Dar dincolo de divergențe se conturează două consensuri: a) distincția spirit—suflet este îndreptățită și rodnică din punct de vedere teoretic; b) spiritul apare ca acel „noi“ din fiecare eu, într-o formulare kantiană, drept ceea ce este universal comunicabil, iar sufletul, ca domeniul individualului, singularului, al necomunicabilului. Nu numai Klages și Spranger văd în spirit ceea ce este comun, iar în suflet singularul, dar și Hartmann afirmă că spiritul unește, iar sufletul desparte.

Teza lui Klages, potrivit căreia spiritul parazitează pe trupul principiului vital — sufletul, vlăguindu-l prin distrugerea imaginilor și simbolurilor, prin caracterul său punctual care întrerupe fluxul continuu al devenirii, a trezit numeroase și firești reacții critice, datorită unilateralității sale. Spranger, de pildă, afirmă că există

un suflet al comuniunii (*eine verstehbare Seele*) unde spiritul și sufletul coincid și cooperează. Un gânditor mai puțin cunoscut, cum este Kroh, pledează pentru ideea că spiritul este floarea sufletului, nu adversarul său, că performanța spirituală majoră este cu neputință dacă nu este alimentată de suflet. De asemenea, Erich Rothacker, abordând relația Geist-Seele din perspectiva creației, vede în spirit apărătorul, nu dușmanul vieții. Și chiar dacă nu exclude nici momentul opoziției dintre suflet și spirit, Rothacker îl valorizează altfel decât Klages: creația nu ar fi realizabilă în absența tensiunii dintre spirit și suflet. Chiar elevi ai lui Klages au simțit nevoia unor precizări și nuanțări. Nu spiritul în genere este adversarul sufletului, al vieții, ci doar spiritul degenerat — acesta ar fi pentru ei gândul autentic al lui Klages.

Lecturile psihanalitice din prima secțiune a prezentului volum se plasează în cadrul problematicii relației spirit—suflet și încearcă să pună în lumină contribuția psihologiei adâncurilor în acest domeniu. Înainte de a vedea în ce constă ea, nu este lipsită de interes semnalarea unei situații paradoxale: deși freudismul și direcțiile cărora le-a dat naștere, cunoscute sub numele de psihologii abisale, relevă noi dimensiuni ale relației spirit—suflet, ele au jucat, la început, un rol deloc neglijabil în uitarea distincției filosofice pentru a cărei acreditare Klages a depus atâtea eforturi. Faptul trebuie explicat nu atât prin formația de medici a primilor psihanalști, mulți dintre ei fiind, ca și Freud, oameni de vastă cultură, ci mai ales prin dorința lor de a rupe orice punți care i-ar fi putut lega de filosofie, de speculație, pentru a putea afirma astfel mai deplin caracterul strict inductiv, pozitivitatea, științificitatea disciplinei lor.

Cu toate că psihanaliza s-a afirmat pe plan internațional încă din cel de-al doilea deceniu al secolului nostru, ea a fost receptată de filosofii de profesie mult mai târziu, la început cu răceală, dacă nu cu ostilitate, lucrări care s-o valorifice din acest punct de vedere, cum ar fi *Eros și civilizație* a lui Herbert Marcuse sau studiul fenomenologic pe care i-l dedică Paul Ricoeur, apărând abia după 1945. Iată de ce filosofia vieții și cei care trataseră relația Geist-Seele înainte de război, un Hartmann de pildă, rămân circumscriși în limitele psihologiei conștiinței care, după cum se știe, reducea psihicul la conștiință. De altfel, Klages în *Der geist als Widersacher der Seele* contestă în mod programatic viabilitatea ideii de inconștient psihic, cu argumente a căror fragilitate este excelent pusă în evidență de Lucian Blaga în *Trilogia culturii*. Totuși, la Eduard Spranger înregistrăm începutul unei schimbări de atitudine. Deși vede în funcțiile, procesele, trăirile conștiente trăsătura definitorie a vieții sufletești, el se arată dispus să examineze dacă nu cumva și ideea de inconștient psihic este îndreptățită.

O importantă contribuție a psihologiei adâncurilor la problema Geist-Seele constă în descoperirea unui nou orizont spiritual — spiritul inconștient. Ideea apare încă la Freud, deși nu de la început, ci abia după 1920. Supraeul, instanță morală care se naște în prima copilărie din încorporarea cerințelor și interdicțiilor exprimate de părinți, ține de domeniul inconștientului. Dar, întrucât la întemeietorul psihanalizei descoperirea spiritului inconștient nu a fost însoțită de o conștiință filosofică clară, abia odată cu Jung imensul continent submers al inconștientului este explicit racordat la problema

relațiilor spiritului cu sufletul. Arhetipurile nu sunt altceva decât gemeni spirituali inconștienți. Procesul acesta de trezire a conștiinței filosofice la reprezentanții orientărilor abisale atinge punctul culminant în opera lui Lucian Blaga. Ultimul eseu din prima secțiune a cărții, intitulat „Filosofia culturii și psihanaliză la Lucian Blaga“, examinează raportul gânditorului român cu freudismul și psihologia analitică a lui Jung din perspectiva problemei Geist-Seele.

Spiritul inconștient nu epuizează însă cuprinsul inconștientului. El are într-adevăr o latură spirituală, dar sufletul rămâne predominant în această lume secretă. Și întrucât inconștientul nu este doar un muzeu al conștiinței, ci un univers dinamic, acțiunea sa asupra spiritului dă conținut unui nou capitol al relației suflet—spirit. Aici avem în vedere psihanaliza în sens restrâns (freudismul) și psihologia individuală a lui Alfred Adler, pentru care sufletul inconștient își pune pecetea asupra spiritului conștient.

În relația sufletului inconștient cu spiritul conștient distingem două planuri: cel genetic și cel funcțional. Spre deosebire de Jung și Blaga care, separând net din punct de vedere genetic spiritul de suflet, se afirmă ca dualiști, Freud este în această privință monist: spiritul se naște din suflet, chiar dacă mai târziu, asemenea copilului, se desprinde de părintele său, întorcându-se chiar, nu de puține ori, împotriva-i. Dorind să-i ofere cititorului nu atât un adaos psihanalitic la teoria filosofică a raportului spirit—suflet, cât mai ales interpretări, autorul prezentului volum crede a fi găsit uimitoare prefigurări ale ideilor freudiene în literatură sau filosofie, prefigurări ce vor fi documentate de câteva dintre eseurile care urmează.

Dacă am înregistra în psihanaliză doar perspectiva genetică, atunci învinuirea de reducționism care i s-a adus ar fi întemeiată și cu privire la esența doctrinei, nu numai relativ la accidentele ei (unii reprezentanți). Însă, așa cum am arătat, ea este dublată și de un punct de vedere funcțional. Odată produs, spiritul poate funcționa independent de suflet, îl poate controla și chiar reprima. Dar autonomia funcțională a spiritului ține de domeniul posibilului, și nu de cel al necesarului. Spiritul liber de care vorbește Nietzsche este un ideal față de care realitatea rămâne adesea în urmă. Cu imixtiunea deghezată a sufletului (singularului) în lumea spiritului (generalului) întâlnim tema impurității spiritului, inaugurată de moralistul francez La Rochefoucauld (a se vedea eseul care-i este dedicat), dezvoltată de Marx și Nietzsche și apoi adâncită considerabil de Freud și Adler pe linia spiritului personal. Astfel, conștiința falsă intră în atenția gândirii teoretice pentru a rămâne o constantă a ei.

Literatura este pentru gânditor un prilej de neistovită uimire: intuiția artistului de geniu are darul de a pătrunde în adâncul sufletului uman dezvăluind taine pe care peste decenii sau secole le redescoperă psihologia. Artă anticipează știința, dar știința, ca discurs conceptual, oferă mai multă claritate și precizie atunci când regăsește adevărurile prinse în imaginea artistică.

Nu mică va fi surpriza cunoscătorului psihanalizei când va constata că una din ideile importante ale teoriei lui Freud fusese exprimată sintetic în două versuri ale unui sonet shakespearean:

„Prea-i prunc iubirea cuget să-i mai ceri!
Dar cugetul e pruncul ei, se știe“¹

Cu mult înainte ca medicul vienez să fi explicat geneza conștiinței morale — supraeul în limbaj psihanalitic — plecând de la o experiență terapeutică, Shakespeare intrase în posesia acestui adevăr grație uneia din acele iluminări interioare proprii doar marilor creatori.

¹ Shakespeare, *Sonete*, Editura Tineretului, 1967, p. 109 (traducere de Ion Frunzetti). Versiunea originală a celor două versuri prin care debutează sonetul CLI este: „Love is too young to know what conscience is; Yet who knows not conscience is born of love“? (In the *Complete Works*, Abbey Library, p. 1090.)

Traduse în termenii psihologiei moderne, versurile citate arată că Shakespeare înțelesese importanța afectivității pentru geneza și funcționarea vieții morale. El împărtășea deci o viziune dinamică asupra relațiilor dintre spirit și suflet. Acestea nu sunt două domenii autarhice — așa cum le vor înfățișa unii gânditori de mai târziu, care credeau că valorile spirituale nu-și pot avea sursa în regiunile nonspirituale —, ci două dimensiuni care comunică și se nasc una din alta. Cugetul (spiritul) este pruncul iubirii, al unui sentiment (al sufletului).

Însă arta este mai puțin decât știința. O intuiție de artist, fie ea și genială, nu poate concura teoria științifică în privința exactității. Prima precizare pe care o aduce psihanaliza se referă la *momentul* în care cugetul se naște din iubire. Acest eveniment se petrece în prima copilărie. Dacă e să dăm crezare freudiștilor ortodocși, la vârsta de cinci ani procesul este încheiat. Apoi, teoria despre supraeu ne explică pe larg *modul* în care se realizează ciudata alchimie a trecerii sufletului în spirit, a nașterii severei conștiințe morale din instabilele sentimente.

Să ne imaginăm situația infantilă. Cu fiecare individ uman care vine pe lume, civilizarea omului începe într-un anume sens din nou. Punctul de plecare al istoriei individuale ca și al istoriei umanității este natura omului. Ca ființă biologică, omul este definit de trebuințe instinctuale care cer o satisfacere imediată, necondiționată (principiul plăcerii). Neprelucrate cultural, instinctele fac imposibilă conviețuirea de tip uman bazată pe principiul considerării fiecărui membru al comunității ca scop în sine.

Dar prelucrarea socială a zestrei naturale începe din primele zile ale existenței umane, iar forțele care fac cu

putință metamorfozarea naturalului în spiritual sunt sentimentele: iubirea și frica. Frica de pedeapsă, căci despre ea este vorba, contribuie fără îndoială la reușita eforturilor educative. Datorită ei, satisfacerea cerințelor instinctuale este restrânsă. Însă rolul iubirii este mult mai important, demonstrează H. Nunberg, cunoscut exeget al textelor freudiene. Lecția renunțării la satisfacerea imediată și necondiționată este învățată din frică, dar mai ales din iubire. Omul se supune unor imperative nu numai din frica de pedeapsă, ci și din iubire față de cel de la care emană imperativele.

La început exterioare, imperativele se interiorizează apoi împreună cu imaginea părinților care le exprimă. Astfel se înfiripă cugetul — instanța binelui și răului. Conturarea sa definitivă se realizează în situația oedipiană, când frica și iubirea colaborează pentru a refuza înclinațiile incestuoase și agresivitatea față de părintele de același sex. Nucleul cugetului îl formează deci comandamentele care limitează satisfacerea instinctuală. Tot ceea ce se adaugă mai târziu în cuprinsul moralei este posibil datorită existenței acestui nucleu care se conturează de timpuriu. În jurul lui se concentrează și alte reglementări legate de diferite aspecte ale vieții omului. De acum înainte, alături de principiul plăcerii se impune tot mai hotărât principiul realității.

Arta este într-adevăr mai puțin exactă decât știința: cunoașterea pe care o oferă este uneori vagă, ea sugerează doar. Dar arta, asemenea filosofiei, poate fi superioară științei în ce privește gradul de generalitate al adevărilor ei. Insuficient articulată, cunoașterea artistică se dovedește uneori mai cuprinzătoare decât cunoașterea științifică. Shakespeare n-ar fi putut determina cu precizie momentul

când se cristalizează cugetul și nici n-ar fi putut descrie modalitățile de formare și conținuturile sale, pentru că i-ar fi lipsit experiența clinică de care a beneficiat Freud, precum și vocația sa teoretică. În schimb, Shakespeare a avut privilegiul unei experiențe de viață exemplare prin amploare și intensitate și a stăpânit în mod desăvârșit forța de cunoaștere și expresie a imaginii artistice. De aici provine acel plus prin care cele două versuri care deschid sonetul CLI dau seama mai complet de unele realități sufletești decât teoria lui Freud.

Dar în ce constă prisosul versurilor shakespeariene? Dacă Freud vorbea despre un singur cuget (supraeul), Shakespeare ne lasă impresia că admite existența mai multor cugete. Iubirea pentru care poetul cere, în sonetul său, îngăduința de a nu i se pretinde cuget întrucât este „prea prunc“ nu este în niciun caz iubirea pentru părinți, ci iubirea pentru o persoană din afara triunghiului familial. Însă cugetul este pruncul iubirii! Atunci, ori de câte ori se înfiripă acest sentiment și durata sa este suficient de întinsă, căci numai astfel cugetul se naște din iubire, ne vom putea aștepta la apariția conștiinței morale ca rezultat secundar al iubirii. Vom avea deci tot atâtea cugete câte iubiri trăim. Cele două versuri ale lui Shakespeare conțin de fapt o adevărată teorie generalizată a supraeului!

Ca să inventariem cugetele omului va trebui să cercetăm iubirile lui. Cronologic, ni se impune atenției mai întâi iubirea pentru părinți și mai ales iubirea pentru părintele de sex opus. Precipitatul acestor iubiri este cugetul cel mare — supraeul — pus în lumină de Freud, cuget ale cărui comandamente fac posibilă adaptarea omului la cerințele vieții culturale. El este pivotul moralei individuale.